

УДК 342.31

Теорія та історія держави і права

Дашковська Олена Ростиславівна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії і філософії права*

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Дашковская Елена Ростиславовна

*доктор юридических наук, профессор,
профессор кафедры теории и философии права*

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Dashkovska Olena

*Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Theory and Philosophy of Law
Yaroslav Mudryi National Law University*

Казарін Богдан Романович

студент

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Казарин Богдан Романович

студент

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Kazarin Bohdan

*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

Зав'ялов Єгор Володимирович

студент

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Завьялов Егор Владимирович

студент

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Zavialov Yehor

Student of the

Yaroslav Mudriy National Law University

**ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ ПРИНЦИП
ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ
ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА КАК ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЙ ПРИНЦИП
ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ
THE RULE OF LAW AS A FUNDAMENTAL PRINCIPLE OF THE
LEGAL SYSTEM: COMPARATIVE LEGAL ASPECT**

Анотація. В статті розглянуто поняття «верховенство права», визначено основні ознаки, з'ясовано ідейні витoki принципу верховенства права. Проаналізовано співвідношення понять «верховенство права» та «верховенство закону».

Приділено увагу розвитку доктрини верховенства права у вітчизняному законодавстві, виділено основні етапи закріплення даного принципу в системі національного законодавства. Зазначено, що на даному етапі розвитку концепції верховенства права існує проблема вдосконалення правової регламентації та визначення даного поняття в системі українського права.

Розглянуто засади верховенства права в часи Радянського Союзу та в часи незалежної України. Зроблено висновок, що більшість елементів правової системи запозичене з часів Радянської України. Також з'ясовано, що сучасний стан верховенства права в Україні багато в чому залежить від рівня правової культури населення, де продовжують існувати радянські стереотипи.

Проведено порівняння реалізації принципу верховенства права в різних типах правових сімей, а саме: англосаксонській, релігійній та традиційній. Зазначено, що у будь-яких правових системах світу так чи

інакше використовується та закріплюється основоположний принцип верховенства права. Акцентовано, що для розвитку української правової системи на основі цивілізаційних принципів права, необхідно надалі вивчати досвід країн, які належать до різних типів правових сімей.

Встановлено, що орієнтування на більш розвинені країни Заходу сприятиме оновленню та розвитку правової системи України. Зазначено, що верховенство права є однією із загальних засад конституціоналізму, є необхідним чинником визнання країни демократичною правовою державою.

У висновку акцентується увага, що дотримання прав людини, заборона державного свавілля, відсутність дискримінації та рівність перед законом є провідними елементами даного принципу.

Ключові слова: *верховенство права, конституціоналізм, права і свободи людини, демократія.*

Анотація. *В статье рассмотрено понятие «верховенство права», определены основные признаки, установлено идейные истоки принципа верховенства права. Проанализировано соотношение понятий «верховенство права» и «верховенство закона».*

Уделено внимание развитию доктрины верховенства права в отечественном законодательстве, выделены основные этапы закрепления данного принципа в системе национального законодательства. Отмечено, что на данном этапе развития верховенства права существует проблема его недостаточной регламентации и определения данного понятия в системе украинского права.

Рассмотрены принцип верховенства права во времена Советского Союза и во времена независимой Украины. Сделан вывод, что многие элементы структуры правовой системы заимствованы со времен Советской Украины. Также установлено, что современное состояние

верховенства права в Украине во многом зависит от уровня правовой культуры населения, где господствуют советские стереотипы.

Проведено сравнение реализации принципа верховенства права в различных типах правовых семей, а именно: англосаксонской, религиозной и традиционной. Отмечено, что в настоящее время в любых правовых системах мира так или иначе используется и закрепляется основополагающий принцип верховенства права. Акцентируется, что для развития нашей системы на основе важнейших принципов права, необходимо в дальнейшем заимствовать опыт других стран разных типов правовых семей.

Определено, что ориентирование на более развитые страны Запада будет способствовать обновлению и развитию правовой системы Украины. Указано, что данный принцип является одним из общих принципов конституционализма, он необходим для того, чтобы государство было по-настоящему демократическим и правовым.

В заключении акцентируется внимание, что соблюдение прав человека, запрет государственного произвола, отсутствие дискриминации и равенство перед законом являются основными элементами данного принципа.

Ключевые слова: *верховенство права, принцип верховенства права, права и обязанности человека и гражданина, конституционализм, демократия.*

Summary. *The article considers the concept of "rule of law", identifies the main features, clarifies the ideological origins of the rule of law. The relationship between the concepts of "rule of law" and "rule of law" is analyzed.*

Attention is paid to the development of the doctrine of the rule of law in domestic legislation, the main stages of enshrining this principle in the system of national legislation are highlighted. It is noted that at this stage of development

of the rule of law there is a problem of its insufficient regulation and definition of this concept in the system of Ukrainian law.

The principle of the rule of law in the times of the Soviet Union and in the times of independent Ukraine is considered. It was concluded that many elements of the structure of the legal system were borrowed from the times of Soviet Ukraine. It was also found that the current state of the rule of law in Ukraine largely depends on the level of legal culture of the population, where Soviet stereotypes prevail.

A comparison of the application of the rule of law in different types of legal families, namely: Anglo-Saxon, religious and traditional. It is noted that in our time in any legal system of the world one way or another is used and enshrined the fundamental principle of the rule of law. It is emphasized that for the development of our system based on the basic principles of law, it is necessary to further borrow the experience of other countries of different types of legal families.

It is established that focusing on more developed Western countries will contribute to the renewal and development of the legal system of Ukraine. It is noted that this principle is one of the general principles of constitutionalism, it is necessary for the state to be considered truly democratic and legal.

The conclusion emphasizes that respect for human rights, the prohibition of state arbitrariness, non-discrimination and equality before the law are the main elements of this principle.

Key words: *rule of law, principle of rule of law, rights and responsibilities of man and citizen, constitutionalism, democracy.*

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві ідея верховенства права отримала широке визнання як безумовний моральний і політико-правовий ідеал, що увібрав здобутки видатних науковців про роль права в суспільстві. Впродовж тривалого часу демократичні засади організації та

функціонування державної влади мали лише декларативний характер, тому, здобувши незалежність, Україна стала на шлях докорінних змін національної правової системи. Сучасна Україна демонструє змішаний тип демократичного режиму, за рейтингом британського видання «The Economist» наша країна посідає 78 із 167 місць за показником розвитку демократії, що пояснюється незбалансованістю гілок влади [1]. На це впливають олігархізація ринкових відносин, через що реальні демократичні зміни відбуваються вкрай повільно, має місце заангажованість засобів масової інформації, що негативно впливає на громадську думку щодо подій та процесів, які відбуваються в Україні. Неможливо не згадати, що в нашій країні, через негативний досвід минулих часів, до принципів права, серед яких і верховенство права, ставляться не як до дієвих керівних вимог, а як до чогось декларативного, ілюзорного.

Актуальність дослідження. Верховенство права демонструє свою значимість на різних етапах розвитку суспільства, відображаючи специфічні аспекти сучасної демократії, є унікальним явищем, яке запроваджено в правові системи багатьох країнах сучасного світу. Офіційне визнання Україною верховенства права дозволяє досліджувати його як правову категорію, наповнену і моральним, і політичним змістом. Ф. Хайек у своїй лекції про свободу і верховенство права, з якою він виступив у 1955 р, стверджував, що «в усіх західних країнах ідея верховенства права якщо і не втілилася в життя, то повністю завоювала уми <...> і мало хто сумнівається в тому, що ця ідея призначена для того, щоб керувати світом» [2, с. 2].

Конституція України проголосила верховенство права провідним принципом організації суспільного життя, що вказує на пріоритетність прав і свобод людини. Незважаючи на це, в Україні існують проблеми щодо застосуванням верховенства права через корумпованість державних

органів, проблем доступу до правосуддя, що певною мірою заважає демократичним перетворенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану проблему досліджувало багато науковців у різні часи та в різні періоди. Особливий науковий доробок внесли такі вітчизняні та зарубіжні науковці як: Фуллер Л. [8, с. 202] , Гаєк Ф. [2; 3], Рабінович П. М. [2, с. 3-16], Аллан Т. Р. С. [16], Козюбра М. І. [7, с. 148-173], Петришин О. В. [15, с. 74-84], Головатий С. П. [4, с. 1277-1747], Тацій В. Я., Шевчук С. В., Коробка В. Н., Крігер М., Теффт Дж., Савенко Д. Л, Копча В. В., Потильчак О. І., Самбор М. А., Падалка Р. О, Крилова І. І. Всі вони досліджували важливість дотримання принципу верховенства права у розвитку країн в демократичному напрямку.

Мета статті полягає в аналізі становлення і розвитку верховенства права в Україні, з використанням досвіду зарубіжних країн з метою запозичення їхнього позитивного досвіду в напрямку ефективного захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до засад сучасного праворозуміння, верховенством права є панування права над державною владою, яке передбачає, що жодна особа або державний орган не може бути вище закону, жодну особу не можна притягувати до відповідальності, окрім як за порушення закону, жодне покарання не може бути застосовано інакше як у відповідності з законом. Принцип верховенства права вимагає від державної влади додержання усіх гарантій прав людини та неухильне втілення загальнолюдських цінностей в нормотворчу та правозастосовну діяльність. Тобто усі правові процеси повинні відповідати цивілізаційним принципам гуманізму, соціальної справедливості, рівності, свободи.

Право як система не повинна обмежуватись лише нормативними актами, вона повинна включати моральні засади, традиції, принципи та норми права, необхідно також враховувати соціально-економічний та

політико-ідеологічний рівень розвитку суспільства, що знаходить втілення в основному законі кожної держави.

На думку професора П. Рабіновича, основні права та свободи людини, які закріплені в Конституції, є обов'язковими для всіх гілок влади [3, с. 3-16]. Саме обов'язок держави у забезпеченні належної реалізації та захисту прав людини є важливою ознакою верховенства права. Деякі науковці вважають, що верховенство права - це юридичне обмеження державної влади, що є протилежністю свавілля влади. Важливим є вміння розрізняти поняття «верховенство права» та «верховенство закону». Верховенство закону означає безпосереднє дотримання вимог закону в усіх нормативно-правових документах та усіх видах правових відносин. Верховенство права полягає у пріоритетності прав і свобод людини перед будь-якими іншими цінностями держави, необхідності підпорядкування усіх сфер реалізації функцій держави захисту прав і свобод людини, чітке окреслення меж суб'єктивного права з метою недопущення зловживання правом тощо.

Основними маркерами принципу верховенства права є:

- підзвітність, прозорість та демократичність приписів права;
- функціонування механізмів стримування свавілля державної влади;
- забезпечення зручності та доступності з'ясування змісту норм права;
- рівноправний доступ до правосуддя в справедливих та незаангажованих судах;
- першочерговість захисту прав та свобод людини, які повинні стати головними цінностями функціонування всієї правової системи;
- рівноправність усіх суб'єктів права та ліквідація будь-яких проявів дискримінації [4].

Усі ці ознаки підкреслюють, що право охороняє людину, дає їй впевненість у майбутньому, утверджує рівність усіх перед законом, незважаючи на будь-які ознаки щодо кольору шкіри, статі, соціальних

відмінностей та інших ознак. Воно утверджує певні цілі, які повинні бути досягнуті під час розбудови справжньої демократичної країни.

Яким же чином верховенство права здійснює вплив на різні сфери правової системи? На думку А. П. Зайця конкретизація досліджуваного поняття відбувається через положення Конституції України [5, с. 243–269]. Верховенство Основного закону слід розглядати як дію письмового документу, який посідає місце найголовнішого нормативно-правового акту держави, тобто усі закони та інші підзаконні акти державної та місцевої влади повинні прийматися на основі Конституції та бути погоджені з нею. Навіть над міжнародно-правовими актами Конституція України має верховенство, адже, згідно зі статтею 9 Основного закону України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою, є частиною українського законодавства, таким чином, міжнародні угоди, які не відповідають Конституції та законодавству України, ратифікуються лише після внесення змін до чинного законодавства. Показовими є стаття 8 Кодексу адміністративного судочинства України та стаття 5 Господарського кодексу України, в яких, як і в Основному законі України визначено, що принцип верховенства права є дієвим засобом захисту прав людини.

Закріплення верховенства права в Україні можна поділити на три взаємопов'язані етапи:

- перший найважливіший етап - закріплення принципу верховенства права в сучасному українському законодавстві, насамперед, в тексті Конституції України;

- другий не менш важливий етап - приєднання України до Ради Європи 31 жовтня 1995 року та ратифікація Верховною Радою України 17 липня 1997 року Європейської конвенції з прав людини, що підтверджує європейський вибір нашої держави;

- третім етапом можна вважати закріплення верховенства права в українському законодавстві з обов'язковим застосуванням в усіх сферах правового регулювання, зокрема, у судовій практиці, яка є важливим показником дієвості верховенства права, адже саме судова влада забезпечує дотримання даного принципу в усіх сферах захисту прав людини [6].

Незважаючи на окремі позитивні зрушення у напрямку поширення принципу верховенства права, українська правова система має ще багато проблем, які пов'язані, перш за все, з недостатньою регламентацією даного поняття у нормативно-правових актах, в яких здебільшого відбувається посилення на інші принципи права, насамперед, принцип законності [7, с. 151]. Це пов'язано з недостатнім розумінням вітчизняними нормотворцями сутності та змістовного наповнення верховенства права, домінуванням радянських стереотипів, які ототожнювали принципи законності та верховенства права. Як відомо, більшість нормативно-правових актів часів СРСР були пристосовані до реалізації потреб влади, а не до потреб громадянського суспільства.

Принцип верховенства права є загально визнаним принципом міжнародного права. Як приклад можна навести статтю 3 Статуту Ради Європи, в якій зазначено, що всі країни, які приєднуються до Ради Європи повинні визнавати та поширювати принцип верховенства права та принцип пріоритетності прав людини над будь-якими іншими цінностями.

На думку Л. Фуллера верховенство права вимагає наявності восьми принципів права, серед яких: загальність правових норм, їх зрозумілість і своєчасне оприлюднення, відсутність суперечливості в нормах, заборона зворотної дії закону, реальність виконання, стабільність і передбачуваність законодавства, відсутність протиріччя між застосуванням законів та вимогами самих законів [8, с. 202]. Однак вони можуть здійснюватися тільки за допомогою методів, що відповідають тим умовам і обставинам,

за наявності яких вони сформувалися. У цьому з ним погоджується Мартін Крайгір, вказуючи на наявність «кореляції між верховенством права і його соціо-політико-культурним середовищем» [9, с. 64]. Він зауважує, що утвердження ідеї верховенства права залежить від специфіки суспільства нітрохи не менше ніж від самого законодавства, а також від різних видів їх взаємодії. Прихильники даного підходу вважають, що управління державними інститутами і суспільством має здійснюватися з опорою на громадський авторитет не тільки законів, але і домінуючих в суспільства соціальних норм.

Легітимна державна влада завжди спирається на підтримку та довіру народу, а не на примус та діє виключно в межах правового поля. В таких країнах базові принципи свободи, рівності, справедливості, гуманізму є недоторканими, адже вони є фундаментом права як універсального суспільного регулятора, тому будь-які відхилення від зазначених стандартів можуть призвести до знищення демократії в цілому та появи тоталітарних утворень.

Неможливо не згадати, що провідну роль у дотриманні принципу верховенства права в демократичних правових режимах відіграють суди. Важливою ознакою цих систем є гнучкість та швидка адаптованість до динамічних змін в суспільному житті, тобто вони завжди готові до викликів часу. Україна від початку отримання незалежності в 1991 році визначила стратегічний вектор свого розвитку, орієнтуючись на європейські цивілізаційні стандарти та цінності їх правових систем, зокрема, 7 лютого 2019 року, Верховна рада України переважною більшістю голосів (334 голосів) внесла зміни до Конституції України щодо юридичного закріплення національного курсу на повноправне членство у ЄС та НАТО.

Як відомо, формальний підхід до розуміння верховенства права має свою практичну реалізацію в правовій системі США. Згідно із

законодавством США, кожен кандидат на отримання громадянства цієї країни повинен в обов'язковому порядку пройти тест на знання історії та політичного устрою США. Одне з питань тесту: що він розуміє під верховенством права [10]. Правильною вважається відповідь, що всі повинні діяти за законом, керівництво країни має підкорятися закону, і немає нікого вище за закон. Зрозуміло, до цього твердження не зводиться розуміння категорії верховенства права в США, воно відображає лише той мінімальний рівень знань у сфері правової культури, якою повинен володіти кожен громадянин США.

Американська асоціація юристів опікується питанням про верховенство права. Вільям Нойка, колишній глава організації The World Justice Project в журналі Американської асоціації юристів проаналізував проект, запропонований організацією, який «висуває верховенство права на перший план як найвищий пріоритет для всіх». Однак проект Американської асоціації юристів далеко не нейтральний щодо змісту закону. Організація розробила «Індекс верховенства права», згідно з яким різні країни можуть самі визначати свій рівень верховенства права. Критерії індексу включають безліч показників, таких як «конкурентність або права людини» і «те, наскільки справедливими і ефективними є закони країни, як вони охороняють безпеку громадян та їх майна і чи забезпечують вони ефективні засоби правового захисту основних прав» [11, с. 20]. Згідно з проектом World Justice Project, верховенство права передбачає наявність системи, в якій дотримуються чотирьох принципів:

1. Державна влада та її офіційні представники підкоряються праву.
2. Нормативні акти є зрозумілими, визначеними, стабільними, справедливими, підлягають обов'язковому офіційному опублікуванню, та спрямовані на захист основних прав, головним чином, захист особистості і власності.

3. Діяльність щодо прийняття, виконання та забезпечення дії нормативних актів є відкритою, справедливою і раціональною.

4. Правосуддя має здійснюватися «компетентними, високоморальними і незалежними суддями або нейтральною стороною, які є в державі в достатній кількості, мають адекватні ресурси і відображають структуру суспільства, якому вони служать» [11, с. 16].

Цікавими є особливості побудови правових систем в країнах релігійної правової сім'ї. За інформацією британського видання «The Economist» країни Близького сходу у своїй більшості є авторитарними режимами [1], за виключенням Індійської демократії, становленню і розвитку якої сприяє принцип верховенства права, закріплений в Конституції Індії, яка є актом найвищої юридичної сили. Верховенство права опосередковано передбачено в преамбулі та остаточно закріплено в частині III Основного закону Індії. У разі порушення прав людини особа може звернутися до Верховного суду Індії і захистити свої порушені права на основі таких принципів, як справедливість, рівність та свобода [12, с. 47-48]. Усі закони, видані центральним урядом або урядами штатів, повинні відповідати Конституції Індії. Якщо будь-який закон суперечить положенням Конституції, такий закон вважається недійсним.

Продовжуючи порівняльно-правове дослідження принципу верховенства права, важливо проаналізувати стан забезпечення принципу верховенства права в країнах традиційної правової сім'ї, до яких належать країни Африки та Далекого Сходу. Найбільш економічно розвиненою серед зазначених країн є Японія, в якій проголошено принцип верховенства права.

Поняття верховенства права (Хо но Шіхай) закріплено в Новій конституції Японії 1947 р., яка була презентована як загальний перегляд так званої Конституції Мейдзі (Конституції Японської імперії 1889 р.). Незважаючи на формальне закріплення даного принципу в конституції

Японії, імператор мав великі повноваження, що суперечили даному принципу. Згідно з Конституцією Мейдзі, функції Сейму та судової влади були обмеженими, щоб надати адміністрації Тенно невинувато широкі повноваження [13, с. 51].

До того ж, ні до Конституції Мейдзі, ні до чинної Конституції Японії ніколи не вносилися зміни. Для прилаштування Основного закону Японії до вимог мінливого світу, японські науковці застосовують досить гнучку інтерпретацію статутних положень, розширюючи буквальне значення слів і термінів з метою «розумного» тлумачення конституції відповідно до сучасних умов та стандартів. Відповідно, розрив між буквальним тлумаченням статутних положень та «розумним» застосуванням закону долається шляхом інтерпретації, а не шляхом офіційних змін тексту статутних положень [14, с. 51].

Концептуально верховенство закону становить основу Конституції Японії, і законодавці очікують, що ця концепція стане усталеним переконанням японської нації, про що свідчать повага до судової влади, захист основних прав людини та наголос на верховенстві Конституції над усіма іншими статутами.

Верховенство права відображає сутність і зміст правової системи будь-якої держави, в основу якої закладені гуманістичні цінності, розглядається як правовий ідеал, якого повинні дотримуватися усі країни світового співтовариства.

У концепції верховенства права закладено ідею про особливу місію права в сучасному світі, проголошено спрямованість цієї місії на підтримку демократії в усіх країнах світу. Ідеї глобалізму, виражені через концепцію верховенства права, використовуються для переформатування сучасної цивілізації з тим, щоб вона відповідала гуманістичним стандартам. Йдеться про характер і порядок функціонування правових

інститутів згідно з уявленнями про людську гідність, справедливість, рівність, свободу.

Ідея верховенства права має і політичний аспект, оскільки розглядається як модель політичного ідеалу. Вона наділена моральним контекстом, є певною моральною настановою, на основі якої визначаються підходи до вирішення світових проблем сучасності. На думку більшості учених-правознавців, для демократичного суспільства недостатньо юридичного визнання людини найвищою соціальною цінністю; поза контекстом принципів верховенства права і поділу влади воно втрачає «життєву силу» [15, с. 75].

Практичне втілення ідеї верховенства права в правову систему України зазвичай пов'язують з докорінною трансформацією усіх елементів правової системи з тим, щоб функції держави здійснювалися такими способами і методами, які б відповідали ідеалам справедливості, цінностям української національної культури і гарантували захист від свавілля влади, реальну відповідальність держави перед громадянами.

Вивчення процесу становлення і можливостей практичного використання концепції верховенства права є досить важливим напрямком наукових досліджень з позиції вирішення багатьох сучасних юридичних, соціальних і політичних проблем. Історико-правовий аналіз розвитку концепції верховенства права зумовлює звернення науковців до питань співвідношення права і закону з метою підвищення рівня захисту прав особистості, створення умов, які не дозволяють державі «вироджуватися» в державу тоталітарного типу.

Верховенство права - живе, відкрите правове явище, яке постійно самооновлюється і, як свідчить правова практика демократичних держав, є внутрішньо суперечливим. Без його всебічного аналізу важко адекватно дослідити механізми функціонування правової системи, напрямки

ідеологічного впливу держави на розвиток політико-правових процесів різних країн світу .

Висновки. Важливим напрямком наукових доробок є дослідження верховенства права як основоположного принципу української правової системи та його трансформацій, оскільки ідеологічний сенс і реальне втілення зазначеного принципу нерідко йдуть різними шляхами. В сучасному глобалізованому світі необхідно знати і розуміти правову систему не тільки своєї країни, але і інших країн, прагнути в процесі порівняння різних правових систем встановити, як в них вирішуються подібні юридичні проблеми. Ці питання становлять виняткову значимість для вдосконалення політико-правових інститутів Української держави, яка відповідно до Конституції України є демократичною соціальною правовою державою. Досвід використання категорії «верховенство права» у правотворчій і правозастосовній практиці України має важливе значення для окреслення шляхів розвитку правових інститутів нашої держави, перш за все, визначення ролі судової влади для становлення демократичної правової держави.

Література

1. Рейтинг демократії [Електронний ресурс] // The Economist. 2020. URL: <https://www.economist.com/graphic-detail/2020/01/22/global-democracy-has-another-bad-year>.
2. Hayek F.A. The Political Ideal of the Rule of Law. Cairo: 50th Anniversary Commemoration Lectures, National Bank of Egypt, 1955. P. 3.
3. Рабінович П. Верховенство права (за матеріалами практики Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України) / П. Рабінович // Вісн. Акад. прав. Наук України. 2006. № 2 (45). С. 3-16.
4. Головатий С. Верховенство права : у 3 кн. / С. Головатий. Кн. 1 : Від ідеї – до доктрини. К.:Фенікс, 2006. С. 61-624. Кн. 2: Верховенство

- права: від доктрини – до принципу. К. :Фенікс, 2006. С. 625-1276. Кн. 3 : Український досвід. К. :Фенікс, 2006. С. 1277-1747.
5. Заєць А. Концепції правової держави і верховенства права в українській правовій доктрині / А. Заєць // Право України. 2013. № 9. С. 243-269.
 6. Хрестоматія з історії держави і права України: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. Т. 2: Лютий 1917–1996. Вид. 2-ге, перероб. і допов. Київ: Ін Юре. 2000. 728 с.
 7. Козюбра М. І. Верховенство права – основоположний принцип правової і політичної систем України / М. І. Козюбра // Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Х.: Право, 2008. Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. С. 148-173.
 8. Fuller L.L. The morality of law. Yale University Press, 1969. P. VIII, 202.
 9. Krygier M. Ethical Positivism and the Liberalism of Fear // Judicial Power, Democracy, and Legal Positivism / T. Campbell, J. Goldsworthy. 2000. P. 64.
 10. Civics (History and Government) Questions for the Naturalization Test [Electronic resource] // U.S. Citizenship and Immigration Serv. URL: <https://www.uscis.gov/sites/default/files/USCIS/Office%20of%20Citizenship/Citizenship%20Resource%20Center%20Site/Publications/100q.pdf>
 11. Силкенат Д. Вступительное слово. Верховенство права и его значение // Доктрины правового государства и верховенства права в современном мире / Отв. ред.: В.Д. Зорькин, П.Д. Баренбойм. М.: ЛУМ, Юстицинформ, 2013. С. 16.

12. Саміло Г.О. Особливості правової системи сучасної Індії // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2017. Випуск 5. Том 1 С. 46-49
13. Васянович О.А. Вплив міжнародного права на національну правову систему Японії // Часопис Київського університету права. 2015. № 3. С. 331-334.
14. Герасина Л.М., Окладна М.Г. Конституційно-політичний процес Японії: історичні віхи та узгодження політико-правових засад системи влади // Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2008. Вип. 15. С.46-57
15. Петришин О. В. Верховенство права в системі правового регулювання / О. В. Петришин // Держава і право у світлі сучасної юридичної думки: зб. наук. пр. К.: Юрид. думка, 2010. С. 74-84.
16. Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права: пер. з англ. / Т. Р. С. Аллан. К.: Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2008. 385 с.

References

1. Rating of democracy [Electronic resource] // The Economist. 2020. URL: <https://www.economist.com/graphic-detail/2020/01/22/global-democracy-has-another-bad-year>.
2. Hayek F.A. The Political Ideal of the Rule of Law. Cairo: 50th Anniversary Commemoration Lectures, National Bank of Egypt, 1955. P. 3.
3. Rabinovych P. Rule of law (according to the practice of the Strasbourg Court and the Constitutional Court of Ukraine) / P. Rabinovych // *Visn. Acad. right. Sciences of Ukraine*. 2006. № 2 (45). P. 3-16.
4. Golovaty S. The rule of law: in 3 books. / S. Golovaty. Book 1: From idea to doctrine. С., 2006. P. 61-624. Book 2: The rule of law: from doctrine to

- principle. Phoenix, 2006. P. 625-1276. Book 3: Ukrainian experience. C.: Phoenix, 2006. P. 1277-1747.
5. Zayets A. Concepts of the rule of law and the rule of law in the Ukrainian legal doctrine / A. Zayets // *Law of Ukraine*. 2013. № 9. P. 243-269.
 6. A textbook on the history of the state and law of Ukraine: in 2 volumes / ed. V.D. Goncharenko. Vol. 2: February 1917 - 1996. Ed. 2nd, reworked. and add. Kyiv: In Jure 2000. 728 p.
 7. Kozyubra M.I. The rule of law - the fundamental principle of the legal and political systems of Ukraine / M.I. Kozyubra // *Legal system of Ukraine: history, status and prospects: in 5 vols. 1: Methodological and historical-theoretical problems of formation and development of the legal system of Ukraine / for general. ed. M.V. Tsvik, OV Petrishin*. P. 148-173.
 8. Fuller L.L. *The morality of law*. Yale University Press, 1969. P. VIII, 202.
 9. Krygier M. Ethical Positivism and the Liberalism of Fear // *Judicial Power, Democracy, and Legal Positivism / T. Campbell, J. Goldsworthy*. 2000. P. 64.
 10. Civics (History and Government) Questions for the Naturalization Test [Electronic resource] // U.S. Citizenship and Immigration Serv. URL: <https://www.uscis.gov/sites/default/files/USCIS/Office%20of%20Citizenship/Citizenship%20Resource%20Center%20Site/Publications/100q.pdf>
 11. Silkenat D. Introductory word. The rule of law and its significance // *Doctrines of the rule of law and the rule of law in the modern world / Otv. ed. : V.D. Zorkin, P.D. Barenboim*. M. : LUM, Justitsinform, 2013. S. 16.
 12. Samilo G.O. Features of the legal system of modern India // *Scientific Bulletin of Kherson State University. Legal Sciences Series*. 2017. Issue 5. Volume 1. P. 46-49.
 13. Vasyanovich O.A. The influence of international law on the national legal system of Japan // *Journal of Kyiv University of Law*. 2015. № 3. P. 331-334.

14. Gerasina L.M., Okladna M.G. Constitutional and political process of Japan: historical milestones and coordination of political and legal foundations of the system of power // State Building and Local Self-Government. 2008. Vyp.15. P. 46-57.
15. Petryshyn O.V. The rule of law in the system of legal regulation / O.V. Petryshyn // State and law in the light of modern legal thought: collection. Science.: Legal opinion, 2010. P. 74-84.
16. Allan T.R. Constitutional justice. Liberal theory of the rule of law: trans. from English / T. R. S. Allan. K.: publishing house «Kyiv-Mohyl. acad.», 2008. 385 p.